

Eestimaalaste moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumine 1995–2020

Meego Rommel ja Laur Lilleoja

Abstract The change in the moral and ethical attitudes of Estonians from 1995 to 2020

This analysis reveals significant changes in Estonians' moral and ethical attitudes over the past 25 years, reflecting societal shifts. While conservatism dominated in the 1990s and early 2000s, recent years have seen a marked move toward liberalism, especially in attitudes toward extramarital relationships, homosexuality, abortion, and euthanasia. These trends align with broader European and North American developments.

Ethnic Estonians are generally more liberal than other language groups, with their attitudes shaped more by societal and media influences than by cultural or ethnic factors. Religious affiliation remains a key factor in shaping values—those actively involved, particularly in free church or Catholic communities, tend to uphold traditional morals, while less engaged individuals are more susceptible to secular norms.

The findings support previous research showing that active participation in religious life strengthens specific moral convictions and virtues. In contrast, weakened or severed ties to religious communities lead to a drift away from religious practices and values, resulting in a more secular and less morally defined identity.

Keywords: moral attitudes, societal transformation, religious affiliation, liberalization.

Kontaktinfo: Meego Rommel, Kõrgem Usuteaduslik Seminar, eetika õppejõud, meego@ekkklesia.ee

Laur Lilleoja, Eesti Metodisti Kiriku Teoloogiline Seminar, teadus-arendusjuht, laur.lilleoja@emkts.ee

Sissejuhatus

Eestimaalaste moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumise kohta on võimalik teha laiemat pintsli tõmbega üldistusi tänu Eesti Kirikute Nõukogu tellimisel iga viie aasta tagant korraldatud religioonisotsioloogilistele küsitlustele elust, usust, usuelust Eestis. Käesolev artikkel vaatleb antud küsitluses aastatel 1995–2020 täheldatud tendentse. Kuna taolisi pikaajalisi uuringuid ei ole paljudes riikides korraldatud, lähenevad artikli autorid antud andmetele mitte niivõrd võrreldavate uuringute valguses, kuivõrd moraal ja eetika muutumist erinevates aegruumides reflekteerinud autorite prisma. Nii vaatleb Alasdair MacIntyre eetilise tunnetuse ajalugu retrospektiivis, jälgides suur(t)e traditsiooni(de) muutumist. Robin Gill osutab usulis-kõlbeliste hoiakute muutumisele kaasaja sotsioloogilis-teoloogilises refleksioonis. Gilles Lipovetsky visandab võimalikku tulevikuperspektiivi moraalse ja eetilise elutunnetuse muutumisele hüpermoderniseerivas maailmas. Artikli keskne osa puudutab siiski 1995. aastast kuni 2020. aastani kogutud andmeid eestimaisest elust, usust, usuelust seoses kõlbeliste küsimustega. Kokkuvõtteks visandatakse ettekujutus moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumise iseärasustest Eestis viimase veerandsajandi vältel.

Moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumisest ajas ja ruumis

20. ja 21. sajandi vahetusel üheks mõjukamaks (meta- ja voorus)etiikuks kujunenud Alasdair MacIntyre selgitab moraal-ajaloolis(t)es traditsiooni(de)s toimunud muutumisi kui „ajas avardunud argumente, milles teatud aluskokkuleppeid on defineeritud ja redefiineeritud kaht liiki konfliktides: vastastelt tulev kriitika väljastpoolt traditsiooni [...] ning seestpoolt, tõlgenduslikes väitlustes, mille kaudu on algkokkulepete tähendust ja loogikat saadud väljendada ja mille edendamiseks traditsioon on seatud“ (MacIntyre 1988, 12). Nii on võimalik kirjeldada ka omaaegsete usulis-kõlbeliste veendumuste ja nendest tulenenud vooruseetilise elunägemuse järgi elanud kristliku traditsiooni teisenemist vastasseisus valgustusajastul sündinud ja modernses maailmas edasi arenenud universaalprintsiipiaalse moraalitraditsiooniga. Antud pingeväli on aga vastasmõjuväline. Modernse moraal ja eetika käsituses on hulk premodernses

aegruumis sotsiaalselt kehastatuna argumenteeritud ja nüüdseks üleüldiselt omaks võetud lähte-, seisu- ja sihtkohti: „Sest minu elulugu on alati sängitatud nende kogukondade narratiivi, kust ma tuletan oma identiteedi,“ selgitab MacIntyre (1984, 221). Aegruumilise konteksti muundudes võivad aga teatud traditsiooni elunägemuslikud eeldused otsekui ununeda ning anda aset teistsugusele ettekujutusele maailmast ja selle järgi elu edendavast traditsioonist. Nii on valgustusajast pärinenud looduseaduslik elukäsitus muutunud läänemaises ühiskonnas üha kaalukamaks koodeksimoraali ja reeglietikat. Inimõiguste ülddeklaratsioon kui üleilmne autoriteet tekst ja sellega ühildatud riiklik seadus- ja ühiskondlik komberuum on modernse moraali ja eetika loogiline tulem. Alles viimastel aastakümnetel on – paljuski tänu MacIntyre’ile – taasavastatud vooruseetilise traditsiooni kaalukus.

Kirja teel ajakirjale *Cogito* antud intervjuus on MacIntyre kommenteerinud traditsiooni olulisust järgmiselt:

Traditsiooni kontseptsioon on tähtis vähemalt kolmest eri küljest. Kontseptsioonid on kehastunud ja lähtuvad oma elus sotsiaalse praktika vormidest. [...] Nõnda on mis tahes kontseptsiooni, eriti aga moraalikontseptsioonide abstraherimisel nende traditsioonide kontekstidest, millest nad teavet kätkevad ja edastatud on, risk neid arusaamatuseni kahjustada. Teiseks, ühiselt jagatud võime küsida ja vastata üheskoos küsimustele, nagu: mis on meie ühine pärand ühisest minevikust, mida me peaksime olema õppinud oma jagatud kogemuses väärtustama ja mis on selles avatud kriitikale ning nõuab ümbertegemist? See on üheks eelduseks niisugusele sotsiaalsele elule, kus ratsionaalne diskussioon nii eesmärkide kui vahendite üle, tänu oma järjekestvale ühise hea kontseptsiooni viimistlusele ja ümbersõnastamisele, pakub alternatiivi nii kehtestatud või muhierarhiate arutule konservatismile kui ka grupihuvide ja individuaalsetest eelistustest tulenevale killustatusele, määratletuna samas ühisele heale viitamata. Kolmandaks, ratsionaalne uurimus on iseeneses alati traditsioonist sõltuv. Pariimana paika pandud teooriad – sellised, mis on ratsionaalselt aktsepteeritavad – kaasaegses loodusteaduses ei ole aktsepteerimist väärt mitte seepärast, et nad on vastavuses mingi ajastu teaduslike teooriate kaanoniga, olgu positivistliku või muuga.

Pigem väärivad nad aktsepteerimist oma üleolekuga vahetustest eelkäijatest, kuna pakuvad allikaid teatud laadi probleemide lahendamiseks ning parandavad teatud tüüpi seotust mingi kindla kontseptsiooni valgel, mis aitab täiustada seda või teist ala puudutavat teooriat. [...] Kaasaegse loodusteaduse õigustuseks osutub nõnda selle teaduse ajalugu, retrospektiivselt konstrueeritud ajalugu prospektiivselt orienteeritud uurimustraditsioonist, millesse kätketud standardite areng, mille alusel on teatud seoste ja allikate puudulikkust hinnatud, evib ka iseeneses ajalugu. Loomulikult võivad ratsionaalse uurimuse traditsioonid, nagu ka teised traditsioonid, olla erineval moel lõhenenud, puudulikud või ümber paigutatud, nagu – ma usun – oli aristotelliku traditsiooni voorustega (MacIntyre 1998, 267–275).

Nii sõltub mis tahes traditsiooni elujõud (seega ka vooruseetilise traditsiooni elujõud) läbi ajaloo sellest, kuivõrd suudab antud traditsioon ületada selle algversioonile esitatavat kriitikat (seega vooruseetilise traditsiooni puhul kriitikat selle aristotelliku algversiooni suhtes). Eestimaalaste moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumise uurimine ajas ja ruumis võib seejuures anda olulist teavet küsimaks ja kostmaks, kuivõrd elujõuline on üks või teine moraalitraditsioon, kuhu me võime „sängitada oma eluloo“ ja kust „tuletada oma identiteeti“ (macintyrelikult parafraseerides).

Sotsioloogiliste ja teoloogiliste vaatekohtade vastasmõju

Robin Gill on uurinud ja avaldanud läbi möödunud veerandsajandi käsitlusi sotsioloogia ja teoloogia vastasmõjust moraalsete ja eetiliste hoiakute kujunemisel ja muutumisel. Ta tõdeb:

Sotsioloog kaalub ühtaegu võimalust, et ühiskond mõjutab teoloogiat, ja ka vastupidi, et teoloogia võib mõjutada ühiskonda – see tähendab, et teoloogia võib ühtlasi olla nii sõltuv kui sõltumatu muutuja ühiskonnas (Gill 2012, 22).

Nii leiab Gill, et vaatamata läänemaise ühiskonna üleüldisele sekulariseerumisele võivad teatud teoloogilised arusaamad mõnes aegruumis siiski tahes-tahtmatult avalduda ja mõju avaldada. Tõukudes Max Weberist ja samuti MacIntyre'ist, tõdeb Gill, et teatud teoloogilised

voorused ja arutlused on laiemasse ühiskonda üle kandunud (Gill 1999, 197–198; Gill 2012, 22–23). Samas näitab Gill (2007a, 80–98; 2007b, 100–113; 2009, 113–120; 2020), kuidas seda võib täheldada avalikes aruteludes aususe üle või usuelu ja sotsiaalse kapitali seoste üle või globaalsetele bioeetilistele probleemidele lahenduste otsimisel, olgu selleks pandeemiline AIDS või sündeemiline COVID-19.

Möödunud sajandi lõpul kogutud sotsioloogilistele andmetele tuginedes on Gill näidanud, kuidas regulaarne kirikus käimine mõjutab inimeste eetilisi arusaamu, ent mitte niivõrd nende arusaamade moraalselt sisu, kuivõrd eetilistel teemadel mõtlemise ja arutlemise süsteemsust. Regulaarselt kirikus käijad suudavad üldiselt moraalsete probleemide üle süsteemsemalt juurelda kui kirikus mittekäivad inimesed.

Uuemate andmete hulk näitab, et kirikus käijad eristuvad tõepoolest oma hoiakute ja käitumise poolest. Mõned nende hoiakutest küll ajas muutuvad, eriti sellistel teemadel, nagu seksuaalsus, ja eri kirikuliste gruppide vahel on moraalsed eriarvamused ilmsed mitmeski vallas. Hoolimata sellest on tugevad mustrid kristlikes veendumustes, teleoloogias ja altruismis, mis eristavad kirikus käijaid kui niisuguseid kirikus mittekäijatest. On märgatav, et kirikus käijatel on lisaks neid iseloomustavatele teistlikele ja kristotsentrilistele veendumustele tugev kõlbeline korra tunnetus ja kaasinimestest hoolimine. Nii näiteks teenivad nad teistega võrreldes tõenäolisemalt vabatahtlikuna ja peavad tähtsaks heategevuslikke annetusi välismaale. Nad on kahtlevamad eutanaasia ja surmanuhtluse osas ning hoolivad teiste inimestega võrreldes rohkem perekonnast ja avalikust korrast. Ükski antud erinevustest pole absoluutne. Kirikus käijate väärtusi, vourusi, moraalseid hoiakuid ja käitumist jagavad teisedki inimesed. Kirikus käijate erinevus on reaalne, aga relatiivne. See on täpselt see pilt, mille Alasdair MacIntyre maalib oma *After Virtue's*. [...] MacIntyre hoidub kirikuid idealiseerimast. Tema jaoks kätkeb ühiskond „moraali mõtestamise ja praktika kontseptuaalset melange'i, ... traditsiooni fragmente – peamiselt vouruse kontseptsioone – leidub kõrvuti iseloomulikult modernsete ja individualistlike kontseptsioonidega, nagu seda on õigused ja kasu“. Ta möönab, et isegi pluralistlikus Ameerika ühiskonnas on endiselt usulisi

kogukondi – iiri katoliiklased, kreeka õigeusklikud ja ortodoks-
sed juudid –, millised on suhteliselt vähem killustunud (Gill
1999, 197–198).

Küsimus on, nagu arutleb Murray (2004), kuivõrd ja kuidas on oma-
vahel seotud või lõimunud uskumine (ingl *believing*), kuulumine (ingl
belonging) ja käitumine (ingl *behaving*). Gill leiab, et ühe taandumine
või kadumine ühiskondlikust elust ei pruugi kohe tähendada teise
või kolmandagi kadu (Gill 1999, 197–199). Mis ja kus ühiskondlikult
positsioonilt taandub või esile tõuseb, võib erinevaid ühiskondlik-
kultuurilisi kontekste võrreldes ka erineda. Nii on ka moraalsete ja
eetiliste hoiakute muutumisega kaasaegses maailmas laiemalt kui
ka eestimaises ühiskonnas kitsamalt. Rääkimata konfessionaalsetest
erisustest, mida on eraldi uurinud Mart Oksa (2016). Viimase uuri-
mistöö toob esile jüngerliku osaduskonna olulisuse vabakiriklikes
kogudustes kristlikku usku praktiseerivate usklite moraalsete hoi-
kute ja eetiliste veendumuste erinevustes võrreldes suurkirikutega,
kus isiklik kaasatus ei pruugi olla sedavõrd suur.¹ Gill selgitab antud
nähtust läbi oma „kultuurilise teooria“. Kuulumise ja uskumise vahel
on tugev seos: regulaarne koguduse elus osalemine tugevdab kind-
laid usulisi veendumusi ja väärtusi, mis omakorda hoiavad inimese
isiklikku usulis-kõlbelist identiteeti. Nii võib kristlike uskumuste ja
veendumuste taandumine olla mitte niivõrd põhjus, kuivõrd tagajärg.
Ajast ja ruumist katkenud või lõdvenenud seotus konkreetse kogudus-
liku eluga ning kirikueluga laiemalt hägustab inimelus ka nii usulist
sotsialiseerumist kui usulis-kõlbelist identiteeti, mis omakorda väl-
jendub lõppkokkuvõttes teatud usulistest praktikatest ja väärtustest
ning moraalsetest ja eelistest hoiakutest võõrandumises. Sarnast
tõlgendust toetavad teisedki religioonisotsioloogid, näiteks Grace

¹ Mart Oksa (2016, 82) kirjutab: „Minu töö tulemusena võib väita, et EEKB Liidus käivad uskumine ja formaalne koguduse liikmelisusega seotud kuulumine peamiselt koos, kuna uskumused, aga ka moraalitunnetus on EEKB Liidu küsitluses vastanute seas märkimisväärselt ühtsemad kui teiste konfessioonide vastajatel. Samas tuleb neid tulemusi käsitleda teatud reservatsiooniga, sest teiste konfessioonide uuritavate arv ei olnud sama suur, samuti oli metoodika veidi teistsugune. Siiski võib öelda, et andmeid on esmase üldistuse tegemiseks piisavalt. Samuti on EEKB Liidu küsitlustes vastanute seas tunduvalt suurem iga päev Piiblit lugejate ja palvetajate osakaal. Sellest võib järeldada, et EEKB Liitu kuuluvad peamiselt need, kellel on tugevalt väljakujunenud uskumine, mis on kristliku õpetusega kooskõlas. Ka moraalitunnetus on EEKB Liidu küsitluses vastanutel oluliselt konservatiivsem kui teiste konfessioonide vastajatel. Seega võib järeldada, et uskujad ja kuulujad eeldavad ka käitumist.“

Davie (2007, 21–35; 2010, 261–266; 2014, 362–371), arutledes samas vikaarreligiooni fenomeni üle.

Tõdetakse, et üleüldise ilmalikustumise ja üleilmastumise foonil ei kao usulis-kõlbelised teemad ühiskondlikust debatist sootuks, vastupidi, need tõusevad kohati veelgi elulisemalt-olulisemalt esile, olgu või seoses moslemite arvu ja mõju kasvuga tavapäraselt lääneliku elulaadiga ühiskondades. Usuvabadust loomulikuks pidavas komberuumis, et mitte öelda – postkristlikus kultuuriruumis, hakatakse tundma ja väljendama vajadust (või suisa poliitilist tellimust) antud ühiskonda sajandeid kujundanud kristliku traditsiooni ja teoloogilise refleksiooni edasikandmise ja edasikandjate järele. Nii tekibki vikaarkristlik ellusuhtumine, mida on täheldatud ja analüüsitud ka nüüdisaja Eesti ühiskonnas. Asendus kristluse mõistet kasutades on seda temaatikat käsitlenud Lea Altnurme (2010, 4–22; 2011, 77–94; 2015; 2016a, 152–164; 2016b, 224–227; 2016c; 2017). Teised, nagu Atko Remmel (2015, 5–20; 2016, 131–151; 2019, 95–126), Jaan Lahe (2015), Einar Laigna (2016, 227–232) ja Indrek Peedu (2021, 3–39) on ka seda teemat kriitiliselt analüüsinud.

Teiselt poolt on moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumine vastasmõjus hüpermoderniseerumisega. Aegruumis, kus kõik on „lahti“, tekib tahes-tahtmatult vajadus ja nõudlus millegi „kindlama“ ja „kandvama“ järele. Laulu- ja tantsupeost rääkimata, eestlane kogub ja paigutab oma uhiuueks tehtud elamisse parasjagu vanaaegset mööblit või maakoju vanu talumajapidamisriistu, kohvikusse gramofone ning kuhu ja mida kõike veel. Teatud ruumides võidakse aukohtade asetada ka esiisade suur lauapiibel. Vabaõhumuuseumi kabel või üksildane kirikuhoone looduskaunis kohas sobib hästi laulatuks või igasuviseks palvuseks. Nii on neidki, nagu Gill (2012, 113–157) Yorki näitel välja toob, kes väärtustavad ja hoiavad elus ka regulaarse kirikus käimise traditsiooni, teisenegu maailm ja kirikumaaailm ümberringi kui palju tahes.

Kui moraalsed kogukonnad (nagu kirikus käijad) võtavad (voorus) eetikas kesksema koha, peaks Gilli arvates rohkem huvituma ka neid kogukondi puudutavatest sotsioloogilistest andmetest. Juba enne aastatuhande vahetust tehtud uurimistööga hakkas Gill (1999) esile tooma kristlike kogukondade suhtumist ühiskondlikku ellu, eriti aga nende seisukohti usu, kõlbelise korra ja armastuse kohta. Sellest nähtub, et regulaarselt kirikus käivad inimesed eristuvad teistest oma hoiakute ja käitumise poolest. Tõsi, osa neist hoiakutest võib aja

jooksul muutuda ning erinevate kirikus käivate inimrühmade vahel ka moraalseid lahkarvamusi esile kutsuda. Sellegipoolest on kristlike veendumuste, teleoloogia ja altruismi osas aga näha suuremaid mustreid, mis eristavad kirikus käijaid tervikuna kirikus mittekäijatest. Kirikus käijate väärtushinnangute, vooruste, moraalsete hoiakute ja käitumisega nõustuvad aga paljud teisedki. Kirikuga seotud kogukondade eripära on nüüdisaegses maailmas seega reaalne, kuid relatiivne, samas kristlik-eetilise eluülesande nägemuses ülioluline.

Irreligioosne või hüpermodernne elukäsitus?

Eesti Kirikute Nõukogu religioonisotsioloogiline jätku-uuring elust, usust ja usuelust pakub unikaalset ainet täheldamiseks mitte ainult üksi moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumist, vaid ka suuremat paradigmanihet, mis on toimunud viimastel aastakümnetel Eesti inimeste elukäsituses tervikuna. Ajal, mil antud uuringut alles alustati, tõdesid ühiskonnateadlased, kuidas toimub liikumine modernsusest postmodernsusse (Lauristin ja Vihalemm 1997, 243–263; Inglehart 2006, 115–136). Nüüd võib juba analüüsida, kuidas postmodernne teeb aset hüpermodernsele (Lipovetsky 2005). Mille poolest aga erineb postmodernne maailm hüpermodernsest? Ja kuivõrd on see nähtav ka – tänases ja tulevases – Eesti ühiskonnas? Gilles Lipovetsky selgitab hüpermodernset maailmakäsitust järgmiselt:

Viis, kuidas minevik on taas moodi läinud, ületab antiikmööbli järeleahvimise ja pärandikultuse ning sellega seotud mälestused. See leiab konkreetse vormi, koguni suurema jõulisusega, vaimsuste ärkamises ja uues identiteedi otsingus. Usuline uuemine, rahvuslikud ja kohalikud vajadused, etniline ärkamine: kõigis neis varjundeis tunnistavad kaasaja ühiskonnad nende suuniste tähtsuse esiletõusu, mis viitavad tagasi minevikule, järjepidevuse vajadusele mineviku ja oleviku vahel, igatsusele leida oma juured ja avastada oma ajalugu. Tehnoloogiline ja kaubanduslik globaliseerumine võib esile tuua ajutist homogeensust, samas on tõsiasi, et see ilmneb koos kultuurilise ja religioosse killustatuse protsessiga, mis ühtaegu mobiliseerib müüte ja alguslugusid, sümboliseid pärandeid ning ajaloolisi ja traditsioonilisi väärtusi (Lipovetsky 2005, 165).

Nagu MacIntyre sedastas, väärtustati ja otsiti modernistlike arusaamade järgi universaalseid lahendeid, mis kehtiksid kõigile ja kõikjal ühtaegu. Religioosete asemel tõusid esile sekulaar-ratsionaalsed autoriteedid ja autoriteettekstid. Koos sellega hakati nii võimu kui vaimuelu tasandil nägema usulist traditsiooni pigem igandina.² Postmodernne maailm individualiseerus. Vabadus sai üleüldiseks normiks. Üha enam hakati väärtustama omaenese isikupära, erakordsust, eneseväljendust.³ Hüpermodernsel ajastul, nagu Lipovetsky seda näeb ja näitab, hakatakse taas sirutama minevikupärandi järele. Samal ajal püütakse vana head lõimida nüüdisaegse ja enneolematuga, näiteks infotehnoloogilisi uuendusi rakendades, rääkimata tehisintellektist. Kiirete arengute pöörises, et mitte öelda vabalanguses, otsitakse aga üha enam nii moraalset kui spirituaalset kompassi. Tulevikuline ebakindlus tekitab nõudluse aegadeülese turva- ja kuuluvustunde järele. Lipovetsky selgitab:

Tegelikult hüpermodernne kosmos taasloobki religioosse domeeni, kuna hüpermodernsus ise loob ebakindlust, kindlate suuniste kadumist, sekulaarutoopiate kadu ja individualistlikku eraldumist sotsiaalsest sidususest. Ebakindlas, kaootilises, atomiseeritud modernuniversumis tõusevad esile uued vajadused ühisuse ja tähenduse, turva- ja kuuluvustunde järele: see on uus võimalus usunditele (Lipovetsky 2005, 167).

Nii tõstatuvad uuel viisil ka ajast aega küsimused moraalsete ja eetiliste hoiakute lähte- ja seisukohtadest ning viimsetest sihtidest.

² Nõukogude totalitaar-ateistlik ideoloogiarežiim tuunis eestimaise kultusfilmi „Viimse reliikvia“ lõpustseeni vallutatud ja rüüstatud kloostrist, üle mille kaikus hüüdjä hää: „Meie reliikvia on vabadus!“ Seejärel pudenesid juba kildudeks purunenud reliikviakirstust kivisele kloostripõrandale kuivanud kondid ... Samas andis filmikeele semiootika võimaluse tõlgendada „vaba last“ ahistanud ja vabadesse põgenema sundinud religioosse institutsiooni võimu ka kommunistliku okupatsioonivõimuna, millest tuli iga hinna eest välja murda ... (Kotta 2012, 1661–1684).

³ Kuna vanad autoriteedid iseenesest enam ei veennud, kaotasid nad positsiooni. Omaaegsed autoriteettekstid või nende tõlgitsemine ja tähendus said uue kaju. Traditsiooniliste kirikute ja koguduste rüpes üles kasvanud ja elama harjunud tunnetasid end postmoderniseerivas sekulaarmaailmas üha enam võõramaalastena. Taoliste arengute taustal sõnastas filosoofiaprofessor Don Asselin juba möödunud sajandi lõpul *katoliikliku filosoofia, realismi ja postmodernsuse dilemma*: „Postmodernism kätkeb uskumust, et nagu modernism lahutas meid religioonist, nõnda hävitab postmodernism selle epigooni, moraali; ja nagu modernism ründas hierarhilist korda, olgu teoreetiliselt või praktiliselt, nii arendab postmodernism epistemoloogiat ja eetikat mittehierarhilisena“ (Asselin 1997, 24).

Vooruseetiline traditsioon pakub MacIntyre'i nägemuses oma teleoloogilises veenvuses nietzschelikule egole sidusa kogukonnaelu näol vääriskamat alternatiivi (MacIntyre 1984, 118). Gill (1999) osutab tugevatele seostele vooruseetilise elukäsituse ja usukogukonna elus osalemise vahel. Lipovetsky aga väidab, et hüpermodernses maailmas omandab usueluline narratiiv uue tähenduse, mis ei sõltu enam nii võrd religioosest institutsioonist ega objektiivsele tõele ja ratsionaalsusele apelleerimisest, vaid personaalselt kogetud ja sotsiaalselt jagatud spirituaalse elu elamisest:

Igatahes, ilmalikustumise marss ei vii välja täielikult ratsionaliseeritud maailma, kus religiooni sotsiaalne mõju jätkuvalt kahaneb. Sekularisatsioon ei ole irreligioon; see on ka protsess, mis loob uut viisi religioosse domeeni, mis on deinstitutionaliseerunud, subjektiivne ja tunnetele keskenduv (Lipovetsky 2005, 167).

Kui aga Lipovetsky hinnang pädeab, et hüpermoderniseerunud maailm loob usuelule „uut viisi domeeni“, siis peaks Eesti ühiskonna muundumises ja seda protsessi läbi viimase veerandsajandi „pildistanud“ religioonisotsioloogilises uuringus elust, usust ja usuelust heiaastuma ka ettekujutus moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumisest „deinstitutionaliseerunud, subjektiivses ja tunnetele keskendivas“ maailmas. Kas ja kuidas seda antud andmete analüüs kinnitab või ümber lükkab, püüavadki käesoleva artikli autorid järgnevalt kirjeldada.

Metoodika

Nagu mainitud, tugineb analüüs uuringule elust, usust ja usuelust, mida on süstemaatiliselt korraldatud alates aastast 1995. Kõikidel aastatel on küsimustik sisaldanud küsimuste plokki, mis keskendub erinevatele moraali ja eetikaga seotud hoiakutele. Kuigi konkreetset küsimused ja skaalad on aastate lõikes varieerunud, võimaldavad need saada ülevaatliku pildi vastavate hoiakute dünaamikast viimastel kümnenditel. Järgnev tabel (1) annab täpsema ülevaate mõõdikutest läbi uuringu kuue voo.

Tabel 1. moraalseid ning eetilisi hoiakuid puudutavate küsimuste ülevaade uuringu voorude lõikes.

Küsimuse sõnastus	Nähtuste kirjeldus	Skaala
1995–2005 <i>Meid huvitab Teie arvamus mõnede elunähtuste suhtes?</i>	Surmanuhtlus raskete kuritegude eest	1 – Pean õigeks
	Parandamatute haigete elu lõpetamine nende endi soovil	
	Abort	2 – Ei oska öelda, oleneb olukorrast
	Intiimsuhted inimeste vahel, kes pole omavahel abielus	
	Prostitutsioon	3 – Ei pea õigeks
	2000/ 2005 – Enesetapmine	
2000/ 2005 – Intiimsuhted samasooliste isikute vahel		
2010–2015 Nüüd loen Teile ette mitmesuguseid tegevusi. Palun öelge igaühe kohta, kui võrd Teie arvates võiksid need tegevused olla lubatavad või mittelubatavad.	Homoseksualism	1 – Kindlasti ei tohiks olla lubatud
	Abielulahutus	
	Eutanaasia (parandamatult haige elu lõpetamine patsiendi enda soovil, nt andes surmava süsti või surmavaid tablette)	6 – Kindlasti võiks olla lubatud
	Inimese kloonimine	
	Abielurikkumine	
	Abielueelsed seksuaalsuhted	
	Truudusetus vabaabielus	
	2010 – samasooliste abielu / 2015 – samasooliste kooselu registreerimine	
Samasooliste adopteerimisõigus		

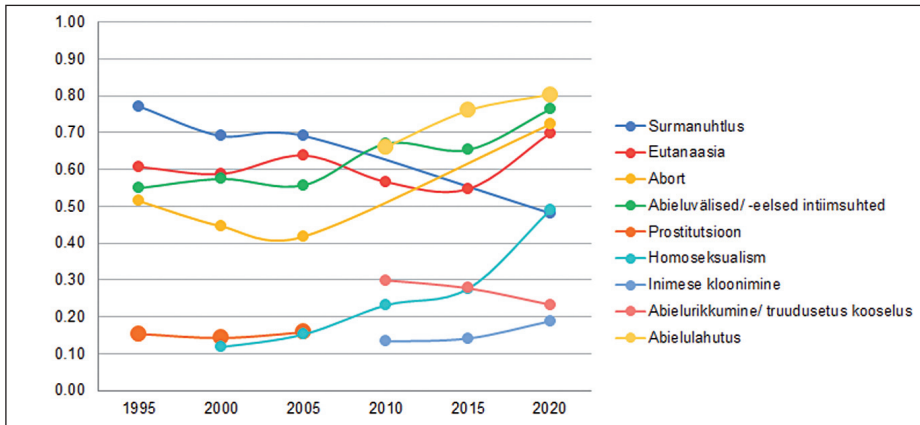
2020 Järgnevalt on kirjeldatud mitmesuguseid nähtusi ja tegevusi. Palun märkige igahihe kohta, kui võrd Teie arvates võiksid need olla lubatavad või mittelubatud.	Abielulahutus	1 – Kindlasti ei tohiks olla lubatud
	Eutanaasia (parandamatult haige elu lõpetamine patsiendi enda soovil, näiteks andes surmava süsti või surmavaid tablette)	
	Inimese kloonimine	10 – Kindlasti võiks olla lubatud
	Abielueelsed seksuaalsuhted	
	Samasooliste seksuaalsuhted	
	Truudusetus paarisuhtes	
	Abort	
	Surmanuhtlus	

Selleks, et erinevate aastate andmeid võrreldavaks muuta, on järgnevas analüüsis rakendatud normaliseerimise meetodit, mille käigus on kõigi skaalade väärtused teisendatud vahemikku 0st 1ni, kus 0 tähistab (maksimaalset) vastandumist ja 1 tähistab (maksimaalset) toetust. Näiteks 1995. aastal kasutatud skaala väärtus 3 (*ei pea õigeks*) on teisendatud 0ks, 2 (*ei oska öelda, oleneb olukorrast*) on teisendatud 0,5ks ja 1 (*pean õigeks*) on jäetud 1ks.

Artikli empiiriline osa keskendub lisaks elanikkonna tervikpildi kirjeldamisele ka mõningatele taustatunnustele, milleks on rahvus, uskondlik kuuluvus ning teenistustel osalemise aktiivsus.

Elanikkonna trendid aastatel 1995 kuni 2020

Sissejuhatuseks on vaadeldud Eesti elanikkonna kui terviku moraalsete ja eetiliste hoiakute dünaamikat perioodil 1995. a kuni 2020. a (joonis 1).

Joonis 1. Eesti elanike moraalsete ja eetiliste hoiakute keskmised 1995–2020 EEU uuringu põhjal. 0 = Kindlasti ei tohiks olla lubatud/tolereeritud; 1 = Kindlasti võiks olla lubatud/tolereeritud

Kuigi kõiki hoiakuid pole järjepidevalt mõõdetud, ilmnevad mitmed selged mustrid, millest esimesena võib välja tuua lineaarselt langeva toetuse surmanuhtluse rakendamisele. Kui 90ndate alguses oli ühiskonnas enamuse selgelt surmanuhtlust toetaval seisukohal, siis tänaseks on vastandujaid juba pisut rohkem kui toetajaid.

Teise olulise muustrina võib esile tuua tänase ühiskondliku tolereeriva hoiaku abielulahutuste, abielueelsete intiimsuhete, aborti ja ka eutanaasia küsimuses. Kui abielu puudutavates küsimustes on muutus olnud suhteliselt ühesuunaline, siis aborti ja eutanaasia osas on näha teatud turbulentsi, mis vähemalt osaliselt võib tuleneda nende teemade erinevast ulatusest ühiskondlikus debatis.

Prostitutsioon, truudusetus ja inimese kloonimine on nähtused, mille suhtes valdav osa elanikkonnast on olnud kogu vaadeldava perioodi vältel selgelt taunival seisukohal.

Kuigi suhtumist prostitutsiooni mõõdeti vaid 2005. aastani, on hilisemat ühiskondlikku käsitlust silmas pidades üsna tõenäoline, et üldine hoiak on jätkuvalt tauniv. Kui truudusetuse osas on märgata

trendi veelgi suurema mittetolereerimise suunas, siis kloonimise osas on pooldajate osakaal pisut tõusnud – 2015. aastal oli neid, kes pidasid seda kindlalt lubatavaks, 2,2% elanikkonnast, kuid 2020. aastaks oli vastav osakaal kasvanud 3,4%ni.

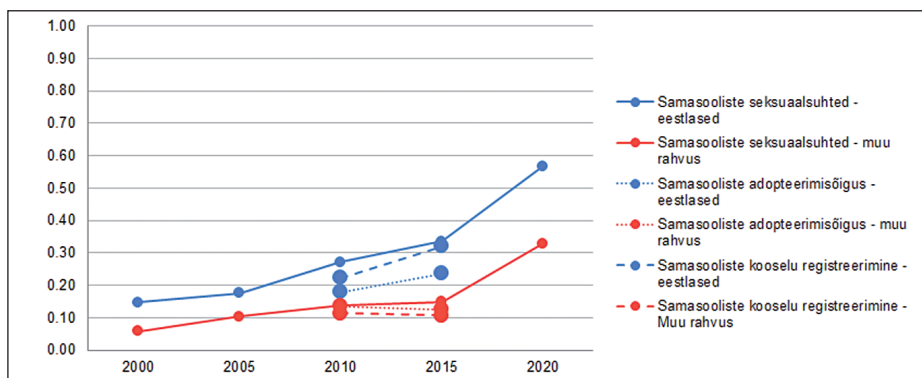
Kuivõrd viimaste aastate ühiskondlik debatt on olulisel määral pöörelnud ümber teemade, mis on seotud suhtumisega samasoolistesse paaridesse, võiks eeldada antud küsimuses suuremaid nihkeid.

Seda kinnitab ka joonis 1 – kui varasematel perioodidel oli elanikkonna enamus pigem homoseksuaalsuse suhtes taunival seisukohal, siis alates 2015. aastast on hoiakud oluliselt toetavamaks muutunud. 2020. aasta seisuga olid toetajate ja vastandujate suhtarvud sisuliselt võrdsed – 28,4% oli veendumusel, et samasooliste seksuaalsuhteid **ei peaks kindlasti** aktsepteerima, ning 27,5% leidis, et antud suhteid **võiks kindlasti** aktsepteerida.

Hoiakud rahvusgruppide lõikes

Varasemad uuringud (Tart, Sõmer ja Lilleoja 2012, 44–70) on osutanud märkimisväärsetele hoiakulistele erinevustele eestlaste ja Eesti muukeelse elanikkonna vahel, seetõttu on mõistlik vaadelda antud gruppide moraalseid ja eetilisi hoiakuid ka eraldi.

Järgnev joonis (2) kirjeldab eestlaste ning sinse muukeelse elanikkonna suhtumist samasooliste seksuaalsuhetesse, ning perioodil 2010–2015 ka konkreetsemalt samasooliste adopteerimisõiguse ning samasooliste kooselu registreerimise küsimusse.

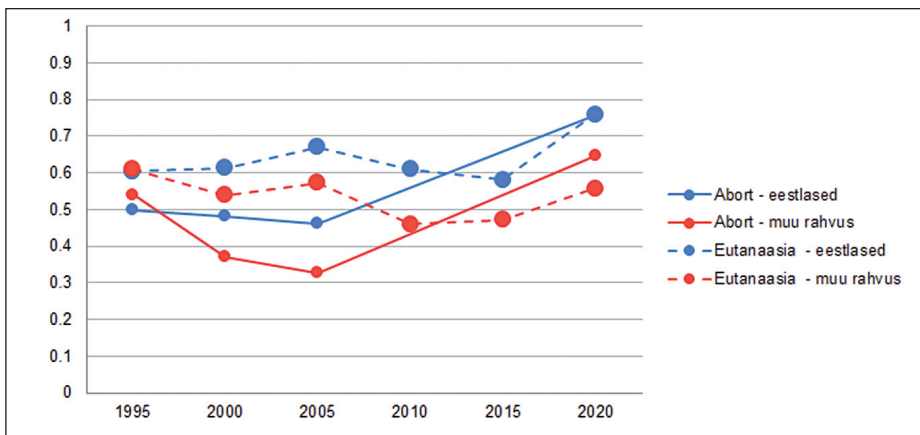

Joonis 2. Hoiakud samasooliste seksuaalsuhete, kooselu ja adopteerimisõiguste suhtes eestlaste ja Eesti muukeelsete elanike lõikes 2000–2020.

Eestlaste ja Eestis elavate (peamiselt vene keelt kõnelevate) küsitletute hoiakud on tõepoolest süstemaatiliselt erinevad. Eestlased toleerivad selgelt rohkem samasooliste seksuaalsuhteid. Seejuures on üldise toetuse kasvu taustal, gruppide keskmiste hinnangute erinevus viimase kümnendi jooksul suurenenud. Kui 2020. aastal on eestlased juba pigem tolereerival seisukohal, siis muust rahvusest elanikud on jätkuvalt pigem mittetolereerival seisukohal.

Lisaks, aastatel 2010–2015 on huvitav täheldada, et kui muust rahvusest elanike hinnangud **samasooliste seksuaalsuhetele, kooselule ja adopteerimisõigustele** on üsna tugevalt korreleeritud, siis eestlaste puhul on toetus samasooliste adopteerimisõigusele märksa madalam kui nende üldine hoiak samasooliste seksuaalsuhete osas.

Abort ning **eutanaasia** on kaks teemat, mis on tõstatunud korduvalt Eesti ühiskondlikus debatis, seda nii eraldiseisvalt kui ka samaaegselt. Järgnev joonis (3) kirjeldab eestlaste ja muukeelsete elanike hoiakuid aborti ja eutanaasia suhtes.

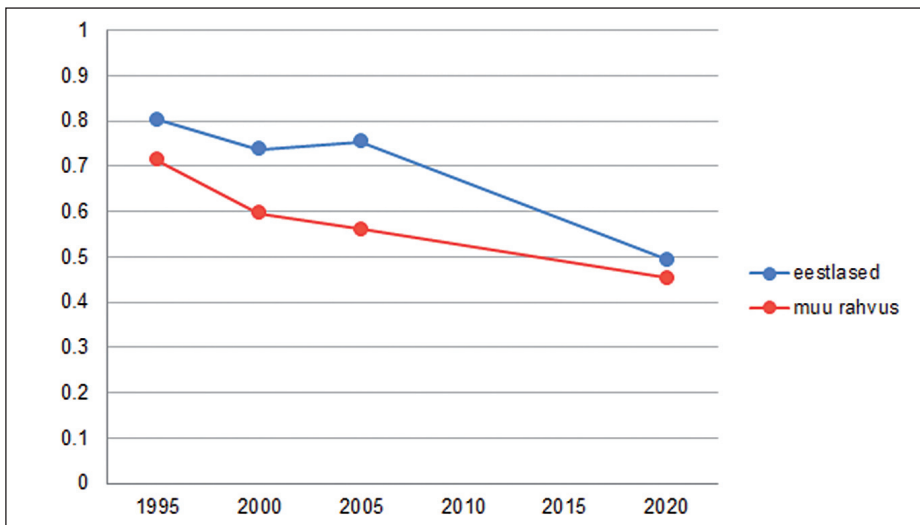
Joonis 3. Hoiakud aborti ja eutanaasia suhtes eestlaste ja Eesti muukeelsete elanike lõikes 1995–2020.

Nagu ühiskonnas tervikuna, on ka mõlema etnilise grupi sees viimastel kümnenditel märkimisväärselt muutunud hoiakud nii aborti kui ka eutanaasia suhtes, ja seda nii suurema toetuse kui ka vastandumise suunas. Kui 1995. aastal olid üldised hoiakud nii aborti kui ka eutanaasia suhtes üsna sarnased, kaldudes veidi lubatavuse poole, siis hilisemad andmed näitavad, et muust rahvusest vastajad on olnud eestlastest pigem konservatiivsemad. Siiski on hoiakute muutumise

mustrid olnud sarnased. Aastatel 1995–2005 tolereerisid vastajad selgemalt enam eutanaasiat kui aborti, aastaks 2020 on eestlaste hoiakud mõlema nähtuse suhtes aga kattuvad (pigem toetavad), muust rahvusest vastajate seas on veidi suurem toetus abordile. Seejuures on toetus abortidele mõlemas rühmas aastatel 2005–2020 märkimisväärselt tõusnud – kui 2005. aastal **ei pidanud aborti aktsepteeritavaks** 33% vastanutest ja **pidas aktsepteeritavaks** 16%, siis 2020. aastal pidas aborti **kindlasti mitteaktsepteeritavaks** 7% vastanutest ja **kindlasti aktsepteeritavaks** 40% vastanutest.

Viimaks vaatame rahvuse ti ka hoiakuid surmanuhtluse suhtes (joonis 4).

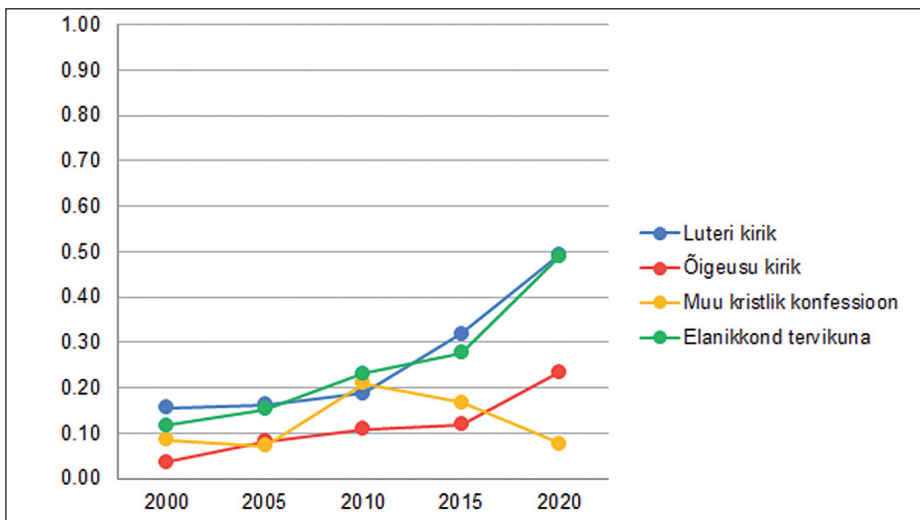
Joonis 4. Hoiakud surmanuhtluse suhtes eestlaste ja Eesti muukeelsete elanike võrdluses perioodil 1995–2020.

Surmanuhtluse temaatika on pärast selle keelustamist 1997. aastal järjest vähem ühiskondlikku käsitlust leidnud ja nagu juba viidatud, selle toetus on pidevalt vähenenud. Nagu jooniselt 4 nähtub, olid varasemalt surmanuhtluse suhtes aktsepteerivad pigem eestlased, kuid 2020. aasta hinnangutes ei ole enam selget rahvuslikku erinevust – toetavate ja vastuseisvate elanike hoiakud on peaaegu võrdsed sõltumata nende etnilisest kuuluvusest. Kui aga vaadelda vaid neid vastajaid, kes kindlasti surmanuhtlust ei aktsepteeri, siis on eestlaste hulgas neid vähem (19%) kui muust rahvusest vastajate hulgas (26%).

Hoiakud uskkondliku kuuluvuse põhjal

Nagu eelnevalt käsitletud, võib eeldada, et vaatamata ühiskonna üldisele sekulariseerumisele võib kirik ka tänasel päeval jätkuvat omada mõju inimeste moraalsete hoiakute kujunemisele. Selle mõju hindamiseks vaatleme järgnevalt hoiakuid küsitletute uskkondlikust kuuluvusest lähtuvalt, keskendudes esmalt hoiakutele, mis käsitlevad samasooliste seksuaalsuhteid, ning seejärel vaatleme suhtumist aborti ja eutanaasiasse.

Joonisel 5 on vaadeldud luteri, õigeusu ja agregeeritult muude kristlike uskkondade liikmete hoiakuid samasooliste seksuaalsuhete suhtes võrdluses elanikkonna koondnäitajaga perioodil 2000–2020.⁴

Joonis 5. Hoiakud, mis käsitlevad samasooliste seksuaalsuhteid, esitatuna uskkondliku kuuluvuse põhjal 2000–2020.

Antud joonis ilmestab mitut huvitavat tendentsi.

Esiteks paistab, et kuulumine luteri kirikusse ei oma olulist mõju inimese hoiakutele samasooliste suhete küsimuses, kuivõrd antud grupi hoiakud korreleeruvad tugevalt elanikkonna üldiste hoiakutega.

Teiseks, õigeusu kirikusse kuulujate hoiakud on väga tugevalt seotud vähemusrahvuste hoiakutega (joonis 2), mis ühelt poolt on ootuspärane, kuivõrd õigeusklike enamuse moodustavad siinsed vene

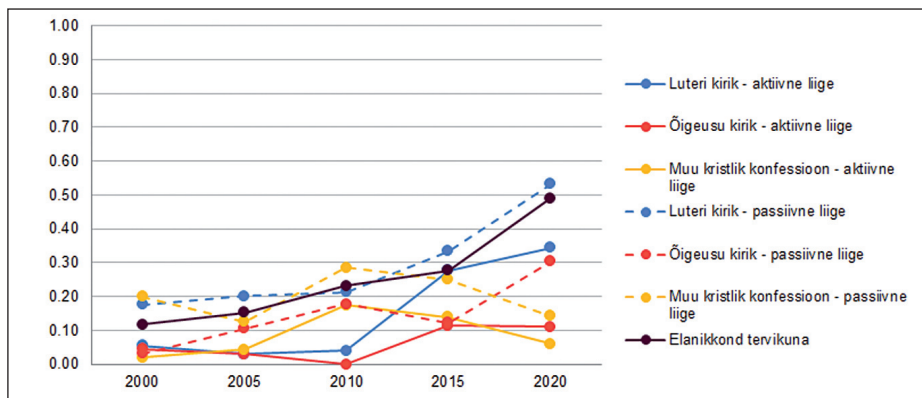
⁴ 1995. aasta uuringus antud teemat ei käsitletud.

keelt kõnelevad inimesed, kuid samas paistab see viitavat ka sellele, et nagu luteri kirikusse kuulumine, ei määratle ka õigeusu kirikusse kuulumine olulisel määral antud hoiakute kujunemist.

Siiski avaldab kuuluvus mõju ülejäänud kristlike uskkondade puhul (mille moodustavad peamiselt baptistid, adventistid, nelipühilased, katoliiklased, metodistid ning vabakoguduste liikmed), kelle keskmised hoiakud antud küsimuses on viimase kümnendi jooksul vastupidiselt üldisele trendile oluliselt vähem tolereerivamaks muutunud.

Kuivõrd luterlus ja õigeusk on vastavas rahvusgrupis ajaloolis-kultuuriliselt domineeriv usk, moodustavad nende liikmeskonnast suure osa mitteaktiivsed liikmed, kelle puhul võib kirikliku õpetuse mõju olla seetõttu väiksem.

Seega oleks otstarbekas arvestada ka liikmete aktiivsusega⁵ ning koosmõjude välistamiseks vaadelda seejuures rahvusgruppe eraldi. Joonis 6 kirjeldab eestlaste ning joonis 7⁶ muust rahvusest vastajate hinnanguid.

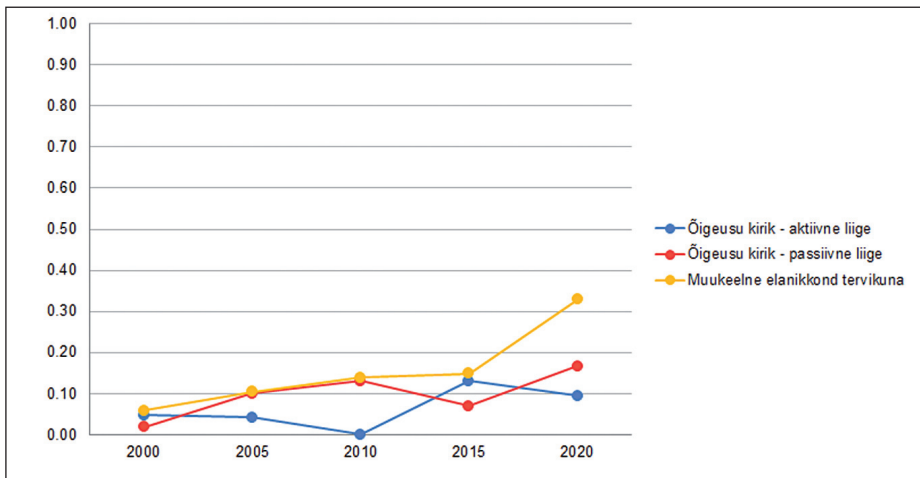

Joonis 6. Eestlastest vastajate hoiakud, mis käsitlevad samasooliste seksuaalsuhteid, esitatuna uskkondliku kuuluvuse põhjal, lähtuvalt vastaja teenistuste külastamise aktiivsusest 2000–2020 (vähemalt kord kuus teenistustel osaleja on käsitletud aktiivse liikmena).

⁵ Aktiivsete liikmetena käsitletakse neid, kes külastavad teenistusi vähemalt kord kuus.

⁶ Kuivõrd muust rahvusest vastajad kuulusid peamiselt õigeusu kirikusse, kirjeldab joonis 7 vaid õigeusu kiriku liikmeskonna muukeelse elanikkonna taustal.

Ilmneb, et eestlaste puhul omab kõigi uskkondade lõikes liikmete aktiivsus olulist mõju samasoolistega seotud hoiakutele – aktiivsed liikmed on konservatiivsemad. Seejuures passiivsed luteri kiriku liikmed ei erine elanikkonna keskmisest näitajast, omades võrdset nii pooldajaid kui ka vastandujaid, aktiivsete liikmete hulgas on hoiak pigem vastanduv. Kõige vähem erinevad hoiakud muude kristlike uskkondade aktiivsete ja passiivsete liikmete vahel, samas kui õigeusklike puhul on antud gruppide vaheline erinevus märksa suurem kui luterlastel.⁷

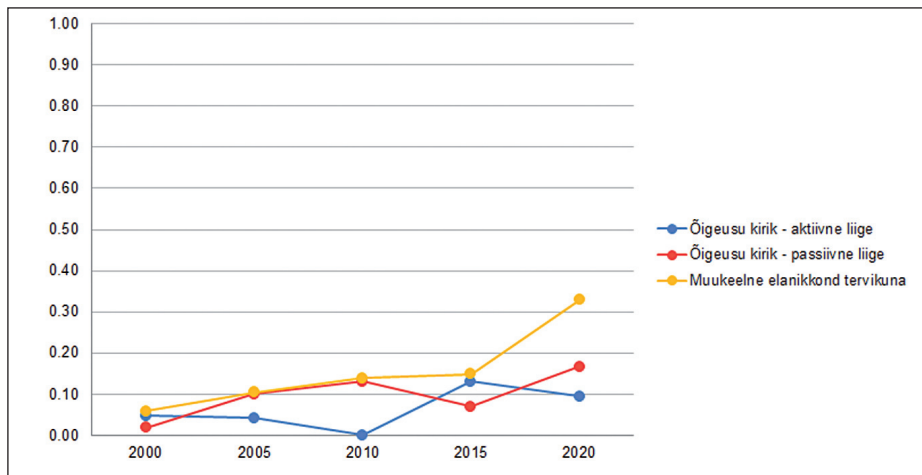
Joonis 7. Muukeelsete õigeusu kiriku liikmete hoiakud, mis käsitlevad samasooliste seksuaalsuhteid, esitatuna uskkondliku kuuluvuse põhjal, lähtuvalt vastaja teenistuste külastamise aktiivsusest 2000–2020 (vähemalt kord kuus teenistustel osaleja on käsitletud aktiivse liikmena).

Nagu juba mainitud, on siinsed muukeelsed elanikud eestlastest märksa konservatiivsemad, kuid ka antud grupi hulgas on perioodil 2015–2020 toimunud selge hinnangute nihe aktsepteerimise suunas. Kui vaadata eraldi õigeusu kiriku liikmeskonda (joonis 7), siis on muutused olnud erisuunalisemad – aktiivsed liikmed on sarnaselt muudesse uskkondadesse kuuluvate eestlastega muutunud pigem konservatiivsemaks, samas kui passiivsete liikmete hoiakute

⁷ Tuleb märkida eesti keelt kõnelevate passiivsete õigeusklike väga väikest hulka, mis tähendab suuremat veapiiri.

muutumise trend sarnaneb elanikkonnaga tervikuna, olles siiski vähem tolereeriv.

Järgnev joonis (8) kirjeldab suhtumist eutanaasiasse Eesti elanikkonnas tervikuna ning uskkonniti, lähtuvalt liikmete aktiivsusest.

Joonis 8. Hoiakud eutanaasia suhtes uskkondliku kuuluvuse põhjal 2000–2020.

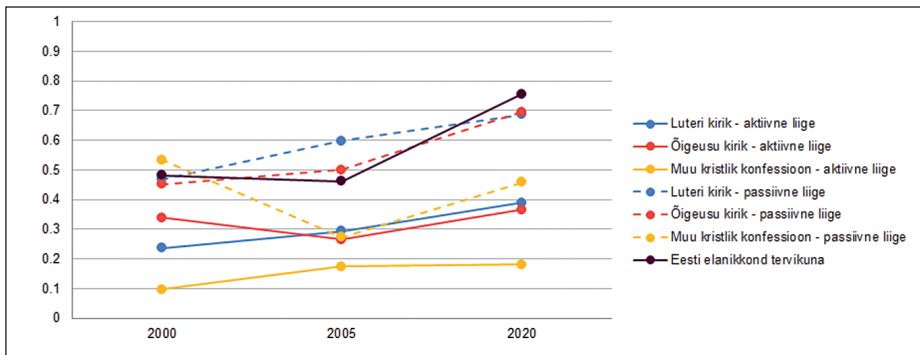
Kõigi uuritavate uskkondade puhul on vaadeldava perioodi (2000–2020) vältel olnud aktiivsed liikmed mõne erandiga pigem eutanaasiale vastanduvad, samas kui passiivsed liikmed on nagu elanikkond tervikuna pigem toetavamad. Eriti selgelt vastanduvad eutanaasiale muudesse kristlikesse uskkondadesse kuulujad ning õigeusklikud. Kui 2005 ja 2010 olid aktiivsete luteri kiriku liikmete hoiakud pooleks, siis järgneval kümnendil on ka antud grupp suundunud pigem vastandumise poole.

Lõpetuseks on vaatluse all suhtumine aborti, mille kohta pärineb info vastavalt 2000., 2005. ja 2020. aastast. Kui antud perioodil on abortide sagedus Eestis langenud pea viis korda⁸, siis elanikkonna üldine hoiak on muutunud märksa soosivamaks – aastal 2020 leidis 40% vastajatest, et abort võiks olla kindlasti aktsepteeritav ning 7%

⁸ „Ajavahemikus 1996–2021 on naise omal soovil katkestatud rasedused olnud pidevas langustrendis.“ (Raseduste 2022, <https://www.err.ee/1608628045/raseduste-katkestamise-arv-on-eestis-langustrendis>)

pidas seda **kindlasti mitteaktsepteeritavaks**.

Uskude lõikes on õigeusu ja luteri kiriku liikmed muude kristlike koguduste liikmetest soosivamad. Aastal 2020 pidas 43% muude kristlike uskkondade liikmetest, 17% õigeusu kiriku liikmetest ning 5% luteri kiriku liikmetest aborti **kindlasti mitteaktsepteeritavaks**. Seejuures on lahknevused kiriku aktiivse ja passiivse liikmeskonna hoiakute vahel taas märkimisväärsed – passiivsed liikmed on soosivamad ning aktiivsed liikmed pigem vastanduvad.

Joonis 9. Hoiakud abordi suhtes uskkondliku kuuluvuse põhjal 2000–2020.

Mida sellest kõigest järeldada?

Käesolevas analüüsis kirjeldatud muutused eestimaalaste moraalsetes ning eetilistes hoiakutes viimase veerandsajandi vältel resoneeruvad hästi üleüldise ühiskondliku transformatsiooniga. Kui 1990ndatel ning uue aastatuhande avakümnendi esimeses pooles võis märgata teatavat suundumust konservatiivsuse suunas, siis järgnevat perioodi iseloomustab selgepiiriline nihe liberaalsuse suunas.

Eriti selged trendid joonistuvad välja viimase kümnendi vältel, kus sinne elanikkond on oluliselt tolereerivamaks muutunud nii abieluväliste intiimsuhete ja homoseksualismi kui ka abordi ja eutanaasia küsimuses. Antud tendentsid ei ole sugugi Eestile ainuomased ning haakuvad laiemate – nii Euroopat (Hooghe ja Meeusen 2013, 258–268) kui ka Põhja-Ameerikat (Kranjac ja Wagmiller 2022, 262–277) iseloomustavate – protsessidega.

Ainus selge vastassuunaline trend on seotud suhtumisega surmanuhtlusesse. Kuna Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisele järgnenud aastatel pole siinmail enam surmanuhtlust praktiseeritud (Karits ja Maarits 2021) ja levinud on üleüldine arusaam inimõigustest, mis on kujunenud euroopaliku elukäsituse eelduseks (Kuriltšik 2008), näikse loogiline, et kinnipeetavate ja süüdimõistetute surmasaatmine laiemat kandepinda enam ei leia.

Eestlaste ja muukeelsete Eesti elanike moraalsetes ning eetilistes hoiakutes eksisteerib selge eristumine, mille põhjal eestlased on tõenäolisemalt liberaalsemad. Vaevalt on see seotud rahvuslike eripäradega, pigem on tegemist üldise inforuumi ja selle mõjuväljaga, millest lähtuvalt inimesed ja kogukonnad – sõltumata kodumaast ja keelelis-kultuurilistest eripäradest – oma suhtumisi kujundavad ja väärtusotsuseid langetavad.

Nii mõjutab ka koguduslik kuuluvus ja infoväli usklikte moraalsete ning eetilisi hoiakuid. Seejuures on eriti oluliseks teguriks kiriku ja koguduse liikmete aktiivsus. Nagu toodud andmed näitavad, siis liikmed, kes on kogudusliku ja uskkondliku eluga regulaarsemalt ja lähemalt seotud, kannavad ja väljendavad ka enam antud usulisele traditsioonile omasemaid veendumusi. Selliste inimeste usulis-kõlbelisi hoiakuid ja jüngerlikke suhteid kaasusklikega, olgu perekondlikus või osaduskondlikus läbikäimises ja harduselus, inspireerivad ennemini religioossed, mitte sekulaarsed autoriteettekstid, ja nende interpreteerimine usuliste, mitte pelgalt ilmalike autoriteetide järgi. Samas, nagu Gill osutab, kanduvad taolised hoiakud tahes-tahtmatult üle ka suhtumistesse ja suhetesse laiemas ühiskonnas aktuaalseerunud probleemide keskele. Võib-olla seletab see osaliselt ka tõika, et mõnedes tänaseks aktuaalseks muutunud moraaliküsimustes on teatud usukogukondadega seotud inimesed olnud varem vabameelsemadki, nüüd aga konservatiivsemad, kuna vahepeal on antud teemad ühiskondlikus debatis rohkem esile tõusnud.

Kui pädeb aga Lipovetsky väljendatu, et hüpermoderniseerunud maailm loob usuelule „uut viisi domeeni“, mis ei apelleeri enam niivõrd institutsionaalsusele, objektiivsusele ja argumenteeritusele, kuivõrd on „deinstitutsionaliseerunud, subjektiivne ja tunneteale keskenduv“, siis võiks ka teatud liberaliseerumise ilminguid Eesti ühiskonna usulis-kõlbelistes muundumistes tõlgendada kui varem valdavaks olnud usulisest traditsioonist võõr(an)dunud inimeste,

näiteks eesti soost nooremapoolsete mitteaktiivsete luterlaste maailma(tunnetuse) hüpermoderniseerumist. Kas ja kuivõrd võib eestimaiseid hüpermodernseid põlvkondi veel iseloomustada kristliku spiritualiteedi ja vooruslikkusega, millest Gill räägib, on küsitav. MacIntyre argumenteerib, et inimeste ja kogukondade ettekujutust vooruslikkusest ning selle suunas püüdlamise narratiivi kujundavad teatud sotsiaalsed praktikad, milles arenemine peetub lahus kuuluvusest antud traditsiooni, mille autoriteettekstid selle vooruslikkuse ideaalist jutustavad. Nii on seletatav ka tõik, et need, kelle usuelu on rohkem seotud vähemuses ühtehoidvate vabakiriklike või katoliiklike usukogukondadega, lähenevad oma eetiliste veendumuste ja voorustunnetuslike eelistuste poolest – sõltumata sekulariseerunud ja liberaliseerunud ühiskonnast – pigem klassikalisele pühakirja tõlgendusele ja traditsioonile.

Mart Oksa varasem uurimistöö on juba esile toonud jüngerliku osaduskonna ja selles aktiivselt osalemise olulisuse vabakiriklike koguduste liikmete eluvaates ja elulaadis. Isiklikult omaks võetud usuelu praktiseerivate usklikke moraalses hoiakutes ja (voorus)eeetilistes veendumustes on ilmsed erinevused võrreldes passiivsemate kristlaste ja usukogukondadega, kus isiklikku kaasatust sedavõrd ei rõhutata. Sarnaselt Gilli toodud andmetele võib ka aastakümneid väldanud eestimaine uurimistöö elust, usust, usuelust kinnitada, et kuulumise ja uskumise vahel on tugev seos, mis mõjutab inimeste käitumist ja hoiakuid isegi valdavalt ilmalikus ühiskonnas. Aktiivne koguduse elus osalemine tugevdab kindlaid usulisi veendumusi ja väärtusi ning arendab vooruslikke isikuomadusi, mis seostuvad antud usukogukonna usulis-kõlbelise identiteedi ja selle väljendamisega ühiskondlikus elus. Samas katkenud või lõdvenenud seotus konkreetse kogudusliku eluga ning kirikueluga laiemalt hägustab inimelus nii usulist sotsialiseerumist kui ka moraalses identiteeti, mis viib lõppkokkuvõttes teatud usulistest praktikatest ja väärtustest ning moraalsetest ja eetilistest veendumustest võõrandumiseni.

Quo vadis?

Quo vadis, Terra Mariana? Kuhu lähed, Maarjamaa? Need küsimused pealkirjastasid Eesti Kirikute Nõukogu 2015. aastal läbiviidud religioonisotsioloogilise uuringu kokkuvõtteid elust, usust, usuelust

Eestimaal (Jöks 2016). Toonane kogumik ei vaadelnud aga eestimaalaste moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumist sedavõrd fookuseeritult kui käesolev artikkel. Kuna vahepeal on aeg edasi läinud ja veel üks uurimus lisandunud – aastast 2020 –, on antud artikli autorid pidanud võimalikuks teha ka suuremaid üldistusi ja konkreetsemaid järeldusi elust, usust, usuelust ning eestimaalaste moraalsete ja eetiliste hoiakute muutumisest Eestis aastatel 1995–2020. Analoogseid pikaajalisi uuringuid ei ole paljudes riikides korraldatud. Seda väärtuslikumad on antud uurimistöös esile tulnud andmestik. Andmete analüüs ise on puhtalt sotsioloogiline. Küsimus on, kuidas saadud andmeid tõlgendada? Käesoleva artikli autorid tõdevad, et üht võimalikku prismat interpreteerimiseks pakuvad moraali ja eetika muutumist erinevates aegruumides reflekteerinud autorid, nagu Alasdair MacIntyre, Robin Gill, Gilles Lipovetsky ja teised. Lõppkokkuvõttes seisab iga inimene, usukogukond ja ühiskond silmitsi küsimusega, kus suunas tahetakse edasi liikuda.

Legendaarne ajalooromaan jutustab, kuidas apostel Peetrus kohanud elu eest põgenemisteel talle vastu tulnud Jeesust ja küsinud, kuhu too läheb (*Quo vadis?*), otsustanud lõpuks ise minna, kuhu Jeesus teel olnud (Sienkiewicz 1998). Kuhu on teel Maarjamaa ja maarjamaalaste moraalsed ja eetilised hoiakud viimase veerandsajandi vältel toimunud muutumiste järel, ei ole kuidagi determineeritud, rääkimata fataalsusest. Sotsioloogiliselt ei ole võimalik tulevikku paika panna, vaevalt ennustadagi. Tulevik on tänaste valikute ja otsuste tulem.

Kasutatud kirjandus ja muud allikad

- Altnurme, Lea. 2010. „Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruksionistlikus perspektiivis“. *Usuteaduslik Ajakiri* 60 (1): 4–22.
- Altnurme, Lea. 2011. „Changes in Mythic Patterns in Estonian Religious Life Stories“. *Social Compass* 58: 77–94.
- Altnurme, Lea. 2015. „Mis on asendus kristlus?“ *Eesti Ekspress*, 21. detsember. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/73113913/mis-on-asendus kristlus>
- Altnurme, Lea. 2016a. „Asendus kristlus“. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana*, toim Eerik Jöks, 152–164. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

- Altnurme, Lea. 2016b. „Asendus kristlus kui missioloogiline võimalus. Kirjeldav osa“. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana*, toim Eerik Jöks, 224–227. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Altnurme, Lea ja Magnus Möttus. 2016c. „Milleks kristlus?“ *Kirik & Teoloogia*, 21. oktoober. <https://kjt.ee/2016/10/milleks-kristlus/>
- Altnurme, Lea. 2017. „Eestlaste nõudmine kristluse järele“ *Postimees*, 16. oktoober. <https://arvamus.postimees.ee/4278075/lea-altnurme-eestlastenoudmine-kristluse-jarele>
- Asselin, Don. 1997. „Catholic Philosophy, Realism, and the Post-modern Dilemma“. *Postmodernism and Christian philosophy*, toim Roman T. Ciapalo, 23–37. Mishawaka: American Maritain Association.
- Davie, Grace. 2007. „Vicarious Religion: A Methodological Challenge“. *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*, toim Nancy T. Ammerman. Oxford: Oxford University Press.
- Davie, Grace. 2010. „Vicarious Religion: A Response“. *Journal of Contemporary Religion* 25: 261–266.
- Davie, Grace. 2014. „Let Theology and Sociology Interact!“ *Ecclesiology* 10: 362–371. Koninklijke Brill NV: Leiden.
- EUU 2010 – Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ andmebaas.
- EUU 2015 – Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ andmebaas.
- EUU 2020 – Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2020“ andmebaas.
- Gill Robin. 1999. *Churchgoing and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, Robin. 2007a. „Altruism and Religious Culture in the West“. *The Practice of Altruism: Caring and Religion in Global Perspective*, toim Ruben L. F. ja Keish Inaba Habito. Newcastle: Cambridge Scholars Press: 80–98.
- Gill, Robin. 2007b. „Aids, Leprosy and the Synoptic Jesus“. *Reflecting Theologically on AIDS: A Global Challenge*, toim Robin Gill. London: SCM Press.
- Gill, Robin. 2009. „Jesus, Community, Compassion and HIV Prevention“. *HIV Prevention: A Global Theological Conversation*, toim Gillian Paterson. Geneva: Ecumenical Advocacy Alliance.
- Gill, Robin. 2020. *Church Decline, Church Growth, or Church Online? What Direction for the Future?* Lecture on how the long-term sociological trend of church decline contrasts with new church growth

- initiatives and the Covid-19 experience of church on-line, and how do these relate to contemporary developments in ethics and theology? Engaging Issues lecture at the United Reformed Church (URC), High Street, Church Stretton. 13. oktoober. <https://www.engagingissues.org.uk/speaker.php?season=202021&speaker=1>
- Gill, Robin. 2012. *Theology Shaped by Society: Sociological Theology Volume 2*. Ashgate Contemporary Ecclesiology Series. Farnham: Ashgate.
- Hooghe, Marc ja Cecil Meeusen. 2013. „Is same-sex marriage legislation related to attitudes toward homosexuality? Trends in tolerance of homosexuality in European countries between 2002 and 2010“. *Sexuality Research and Social Policy* 10 (4): 258–268.
- Inglehart, Roland. 2006. „Mapping Global Values“. *Comparative Sociology* 5 (1–2): 115–136.
- Jõks, Eerik, toim. 2016. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo Vadis, Terra Mariana?* Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Karits, Christel ja Merit Maarits. 2021. „Vaba Eesti ainsal hukkamisel viibinud prokurör: Ta oli vastik tüüp“. *Eesti Rahvusringhääling*, 28. oktoober. <https://menu.err.ee/1608385004/vaba-eesti-ainsal-hukkamisel-viibinud-prokuror-ta-oli-vastik-tuup>
- Kotta, Kristel. 2012. „Viis Viimset reliikviat. Süžee dünaamika mängufilmi tootmisprotsessis“. *Akadeemia* 9: 1661–1684.
- Kranjac, A. W. ja R. L. Wagmiller. 2022. „Attitudinal change, cohort replacement, and the liberalization of attitudes about same-sex relationships, 1973–2018“. *Sociological Perspectives* 65 (2): 262–277.
- Kuriltšik, Kaetana. 2008. *Ühiskonna valmisolek eluaegse kinnipeetava ennetähtaegsesse vabastamisse*. Lõputöö. Sisekaitseakadeemia. Justiitskollidž.
- Lahe, Jaan. 2015. „Asendus kristlus – kas väljakutse või kiusatus?“ *Kirik & Teoloogia*, 25. detsember. <https://kjt.ee/2015/12/asendus-kristlus-kasvaljakutse-voi-kiusatus>
- Laigna, Einar. 2016. „Asendus kristlus kui missioloogiline võimalus. Seletav osa.“ *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana*, toim Eerik Jõks, 227–232. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Lauristin, Marju ja Triin Vihalemm. 1997. „Changing Value Systems: Civilization Shift and Local Differences. Return to the Western World“. *Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*, toim Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Karl

- Erik Rosengren ja Lennart Weibull, 243–263. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Lipovetsky, Gilles. 2005. *Hypermodern Times*. Cambridge: Polity Press.
- MacIntyre, Alasdair. 1984. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Second edition. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, Alasdair. 1988. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, Alasdair. 1998. „An Interview for Cogito by Gordon Reddiford and William Watts Miller“. *The MacIntyre Reader*, toim Kelvin Knight, 267–275. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Murray, Stuart. 2004. *Church After Christendom*. Milton Keynes: Pater-noster Press.
- Oksa, Mart. 2016. *Uskumise, kuulumise ja käitumise vaheline dünaamika Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide koguduste Liidus*. Diplomitöö. Kõrgem Usuteaduslik Seminar.
- Peedu, Indrek. 2021. „Asendus kristlusest ja selle uurimisest – metodoloogilistest ja teoreetilistest aspektidest“. *Usuteaduslik Ajakiri* 80 (2): 3–39.
- „Raseduste katkestamiste arv on Eestis langustrendis“. 2022. *Eesti Rahvusringhääling*, 13. juuni. <https://www.err.ee/1608628045/raseduste-katkestamise-arv-on-eestis-langustrendis>
- Rommel, Atko. 2016. „Eesti ühiskonna religioossusest ja sekulariseerumisest mittereligioosete eestlaste alusel“. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana*, toim Eerik Jõks, 131–151. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Rommel, Atko. 2019. „Religiooni uurimisest ilmalikus ühiskonnas“. *Usuteaduslik Ajakiri* 76 (3): 95–126.
- Rommel, Atko ja Marko Uibu. 2015. „Outside Conventional Forms: Religion and Non-Religion in Estonia“. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 8: 5–20.
- Sienkiewicz, Henryk. 1998. *Quo vadis?* Tallinn: Logos.
- Tart, Indrek, Marko Sõmer ja Laur Lilleoja. 2012. „Alusväärtused Eestis teise laine perioodil“. *Nullindate kultuur, I: Teise laine tulemine*, toim Aili Aareleid-Tart ja Anu Kannike, 44–70. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.